

գուրս ելած ժամանակ, գեռ եւս կատարեալպէս չհարթուած քարանոցի վրայէն կ'անցնին կառքերը¹։ Երթեւեկութիւնը 3 տեսակ կառքով կը կատարուի, գլխիւն (diligence), Լնէյն (ligno) եւ ֆէրաձ (fiacre)։

Կոլոր պաշտի մօտ գտնուելով Տփղիսի, գիւրութիւն կու տայ՝ որ քաղաքի բնակիչներէն շատերն առաւօտեան կու գան քաղաք եւ երեկոյեան կը վերադառնան. կան նաեւ, որոնք երեկոյեան չեն սպասեր, այլ մինչեւ կէսօր իրենց գործերով զբաղելէն վերջը, կեսօրին, ճաշի կը վերադառնան ամառնոց, անշուշտ աւելի շուտ, քան սովորական կառքերով։ — Բուն կենդանութիւնը կը տիրէ կիրակի օրերը, երբ ոչ միայն բոլոր ամառնոցայլնը, այլ եւ հիւրեր ալ կը հաւաքուին։ —

Առաջին անգամ տեսնողը վրայ, Կոլոր իր լեռնային գիրքովն, պարտիզապատ գեղեցիկաշէն աներային եւ իր երկու թևերու վրայ տարածուած բլուրներովն ու անտառակովն, հաճելի տպաւորութիւն կը գործէ։

Հարաւոր էր երբ ես գնացի Կոլոր։ Այն երկիւր ամառնոցի պատիւով, Կոլորի (PARC) շինութեան մէջ համերգ (concert) կը տրուէր։ Պետերբուրգէն եկած էր ռուս երաժշտաց խումբ մի, 6 հօգիւ բաղկացած որ Բալէթն (балетная, օպերային) կոչուած հասարակ գործիքի մի վրայ շատ գեղեցիկ կերպով կը շնչեցներ զանազան երաժշտական կտորներ։ Գահլէճը լը եր հանդիսանալներով ընտիր հասարակութեամբ։ Երեկոյթը շատ լաւ անցաւ։ Դադարահարութիւններ չէին խնայուեր թէ ամբողջ խումբին եւ թէ մանաւանդ խմբի կապալարիչ Անդրէսովն։ — Նոյն երեկոյ բաց ի պղծ օպերայներէն, ներկայացուած կու տար նաեւ զգոցուբան (disseur) Վէյնթերգ, որ տխուր հոչակ էր վայելէ Կալկասիոյ Հայոց մէջ, Բորժով ամառնոցի մէջ 2 տարի յառաջ իր ունեցած միջադէպի մի շնորհիւ։ Իր արուեստի մէջ ճարտար եւ զուարճանող, բայց միանգամայն, սկիզբները, կէս նպատակի դրած էր իրեն՝ շարունակ Հայերու սգեկոյ կողմերը երեւան հանել, երբեմն ալ ան-

գոյ պակասութիւններ վերադրելով եւ ծաղրաբանելով։ Երիտասարդ ուսանող մի (իշխան Արդութեան-Երկայնաբազուկ) չկարողացաւ հանդուրժել եւ այնպիսի փառաւոր ապտակ մի տուաւ պարոն զոռացաբանին, որ արձագանքը լսուեցաւ Տփղիսի լրագիրներու մէջնէ։ Այնուհետեւ պ. Վէյնթերգ ընդուն անհամեմատ կերպով չափաւորեց։ —

Ներկայացումն ետեւ հանդիսականները ցրուեցան իրենց տները, գիշերուան մնացած մասը կարճաւով, երաժշտութեամբ, ընթերցում եւ — թղթախաղով անցընելու համար, նայելով թէ որ տեսակէն աւելի կ'իրաւորին։ Վերջինն, այսինքն թղթախաղն այնչափ տարածուած է, որ նորա երկրպագուները՝ նոյն այն երեկոյն, ներկայացման քովի սննտակը կանաչ սեղանի շուրջը բոլորած՝ Բալէթներու ընկերակցութեամբ (recompagnement) իրենց քնիւր կամ դրօշակները յառաջ կը տանելու։ Երեւի այս ալ զուարճութեան առանձին տեսակ մի է։

Առաւօտներն առ հասարակ տներէն դուրս չեն գար։ Ամէն տուն իր պարտէզն ու պատշգամբն ունի, ուր իմէրէլ, մինգրէլ կամ գուգանն այլ ցեղի վերաբերող ծառան կամ զաւակներ, կանուխէն բաղնջուցած կը լինի եռացող սփռէլը, իր բոլոր պատկանելիքը, եւ որ իր շուրջը կը հաւաքէ ընտանեաց անդամներն ու բարեկամները։ Իսկ պարտէզը, Կոլոր, որ ինքն ըստ ինքեան արդէն շատ նշանաւոր բան չէ, առաւօտները բոլորովն անկենդան կը մնայ. երկնները, երբ յատուկ զինուորական երաժշտութիւնը կ'ածէ, բաղնջութիւնը կը պատէ թէ պարկի երեւելիքները եւ թէ շինութիւնը (rolonde)։

Կոլորի՝ 3000ի հասնող բաղնջութեան ստուար մասը Հայ է, որոնք ունին առանձին եկեղեցի իրենց համար. եկեղեցի մ'ալ Ռուսներն ունին իրենց եւ Վրաց համար։ Հայոց եկեղեցին, կամ Ճգագոյն՝ մատուռը շինուած է Կոլորի գլխին, քարաշէն, եւ գլխաւորաբար Թայիրեաններու ծախքով, ինչպէս ինձ պատմեցին։ Տփղիսի կոյսեան (մայրապետ) պարագլուխը, Թայիրեան կոյսը, որ ամառը նոյնպէս Կոլոր կը բնակի, իր գերդաստանի շինած եկեղեցին զարդարած է զանազան պատկերներով, որոնք առանձին ուշադրութեան արժանի բաներ չեն։

Կոլոր էր փոխպարուել նաեւ պ. Գրիգոր Արծրունի եւ բնակութիւն հաստատուել էր հեռագրատան կից. այնտեղ, ուր պաշտօն կը վարէ պ. Արքիման, Տփղիսեցիներուն եւ Մշակ ընկերացիներուն ծանօթ եկեղեցւոյ երեցիփոքը։ Մշակ

¹ Այս քարանոցի միջեւ հիմար հարթուած շինելու պատճառով ալ, որպէս ինձ բացատրեցին, քաղաքային վարչութեան եւ Կառավարչաց Գործողութեան (ministre de voies et communications) մէջ տեղի ունեցած վեճն է, թէ միտի վրայ կը ձգէ նորա շինութիւնը։ Գաղաթը շուրջ լինել, քանի զի այս Կառավարչաց միջեւ Կոլոր միջեւ Գաղաթներու միջեւ կ'ըլլան եւ շինուած անդրադարձն, նորա կարգադրութեան ներքեւ է եւ անցյալ Գաղաթի համար որոշ տարբերակ սահմանած է. իսկ Գաղաթներու թիւը կը գոյնարի լինելու, պատճառ. բերելով թէ Կառավարչաց այս մասը քաղաքի սահմանաց մէջ է, հետեւաբար քաղաքային վարչութիւնը պարտաւոր է հօգու նորա վրայ։

անհեղձ խմբագրի եւ իր հակառակորդի մէջտեղ նիւթաբան հեռադուրովներ շատ անձուկ էր գարծել, որ անշուշտ աղբեցութիւն չունի նոցա իրարմէ ունեցած բարոյական հեռադուրութեան վրայ: Պ. Արծրունի Նոյնըն կը կառավարէ իր լրագիրը. այնտեղ կը ստանայ բոլոր թղթակցութիւնները, զորոնք նախապէս իր գրաքննութիւնէն կ'անցնէ, ապա պաշտօնական գրաքննութեան ներկայացնելու համար. այնտեղ կը գրէ իր "առաջնորդները", այսինքն խմբագրական յօդուածները. այնտեղէն կը գիմէ երկրի բարձրագոյն վարչութեան, կառավարչականին, երբ դրաքննական ատեսանը չի համաձայնի նորա այս կամ այն "առաջնորդողը" տպելու թղթ տալ, մի խաբուով ի Նոյնըն ալ նոյնպէս կ'աշխատի եւ կը ղեկավարէ, ինչպէս էր ի Տփլիս. թէեւ իր գործը բաւական դիւրացած կարելի է համարիլ այժմ, երբ իր խմբագրութեան անդամներն, իր տնօրէնութեան ներքոյ աշխատող գործակիցները, լիովին կը ձանձան իրենց պետի ուղղութիւնը, եւ ինքնաբերաբար կը գնան այն ընթացքով, որ նա, այն պետը, տարիներէ ի վեր մեծ տոկոսութեամբ գծած եւ հարթած է իրենց առջեւ:

Նոյնըն մէջ ծանօթացայ ես երկու հայ քահանայի: Կիրակի առաւօտ էր, պ. Արծրունցի հետ քայլելով ամառանոցի գլխաւոր փողոցի վրայ, գնացնէր հայկական մատուռը. եւ եկեղեցւոյ փակի մէջ պատահեցանք տեղւոյն հայ քահանային, որ իր այն օրուան խօսակցութիւնէն դատելով՝ փոքր ի շատէ զարգացած եւ առողջ դատողութեան տէր կ'երեւար: Այս կարծիքը յայտնեցի եւ յետոյ մի ընկերիս, որ պատասխանեց թէ պէտք չէ շատ հաւատ ընծայել վասն զի այս քահանայնորդ Արծրունցի ներկայութեամբն է միայն, որ այդպէս կը խօսին. երբ իրմէ հեռու կամ հակառակ բանակի պարագլուխներէն մէկուն առջեւ գտնուին, լեզուն կը փոխեն:

Միւս քահանան էր Տէր Գիւտ Աղանեան, որ արդէն փոքր ի շատէ յայտնի է գրական աշխարհին, եւ զոր տեսայ բարեկամիս տունն, ուր ճաշի էի հրաւիրուած: Աղանեան քահանայն "Արձագանքական" է: Իրիւս գրագետ մարդ ինձ հետ սկսած զանազան գրական եւ ազգային նիւթերու վրայ խօսիլ եւ վիճել: Խօսքը գալով Էջմիածնի թափուր մնացած կամօրհնոսական աթոռի եւ նորի ընտրութեան վրայ, ես յայտնեցի թէ որչափ ես գիտեմ, Հայոց եկեղեցին կամօրհնոսաց ընտրութեան մասին ի նախնեաց

մնացած որոշ կանոնագիրք եւ ընտրական եղանակ չունի, այլ վարուած է պարագայից եւ հանգամանաց համեմատ: Իսկ Աղանեան կ'աշխատէր ապացուցանել թէ բոլորովին ալ զուրկ չէ եղած կանոնագրութենէ. իր փաստերը նա ժողովրդէ առանձին հատորի մէջ, զոր պիտի ներկայացնէ Սահակ Գեորգեանի Մրցանակի Գանձաժողովին ի Կ. Պոլիս: Այս աշխատութեան մէջ նա հաւաքեց է մեր նախնի Հայոց զանազան եկեղեցական ժողովներու որոշումները, ինչպէս ինք յայտնեց. բայց այս որոշումներն ալ հարկաւ թէ հակառակ թիւններ եւ տարբերութիւններ չբովանդակեն միմեանց մէջ: Ինչ եւ իցէ, Աղանեանի այս երկաթրութիւնը յամենայն գէպս ուշագրութեան արժանի գործ էր լինի:

Ամառանոցի բնակիչները մինչեւ ճաշի ժամանակ դուրս կու գան փողոցները, միմեանց տուն, եւ կամ մօտակայ պարտէզները քալելու: Ոմանք կը սկսին ձիավարել, երիտասարդներ կ'ընկերակցեցին տիկիններու. ամէն կողմ կը տեսնուին փոքրիկ ընտանեկան խմբեր, որոնք իրենց երկու կողմը ծիծաղազէմ եւ առոյգ տղաք առած, կամ պարտէզներու մէջ նստոտած են, եւ կամ արքունի ճանապարհի վրայ, ծառերու հովանոյն տակ ծանր ծանր քայլերով կը շրջագային: Դիւծաղի եւ զուարթ խօսակցութեան ձայներ ալ անշուշտ չեն պակսիր:

Գլխաւոր փողոցի վրայ են հաստատուած Նոյնընի 3 պանդոնները, խանութներն եւ գինեաները: Առատ են խանութներն, ուր կարելի է միշտ թարմ անական մթերք գտնել, թէեւ թանգ: Այս փողոցը Տփլիսէն բարձրացող արքունի ճանապարհի շարունակութիւնն է, որու մէկ ճիւղն ալ Նոյնըն վրայէն կ'անցնի կ'երկայ Մանգլիս: Մանգլիս նոյնպէս ամառանոց է, Տբիլիսէն կառուով գրեթէ մէկ օր հեռադուրութեամբ:

Նոյնըն կը հաւաքէ իր մէջ Տփլիսի պաշտօնական եւ երկամտական (ֆինանս) գլխաւոր գործիչներն. այնտեղ են թէ aristocratներ եւ թէ հարուստ bourgeoisie: Նոյնըն շրջանը հասարակ ամբարանցներու վայել գիւղական պարզութիւն եւ կենցաղ չունի. այնտեղ ալ կը տիրէ գրեթէ միեւնոյն քաղաքային կարգերն ու սովորութիւնները, նիստուկայի վերաբերմամբ: Պէտք է միշտ մաքուր, միշտ կոկիկ հագուած եւ միշտ correct լինել, նոյն իսկ անական շրջանի մէջ: Այս վիճակը կարող է կաշկանդել ամառանոցայիններու ապատութիւնը, որոնց համար փոխանակ քաղաքավարական արտաքին ձեւերու

եւ քաղաքային կարգերու խիստ պահպանութեան, անշուշտ լաւագոյն պիտի լինէր համեմատապէս աւելի ազատ լինել պտղային, զրօսանաց եւ ընդունելութեանց ժամանակ, եւ հագուստի ու վարմանց աւելի պարզութիւն, աւելի ազատութիւն տալ, — միշտ պատշաճի սահմանաց մէջ անշուշտ — Բացառութիւններ, ինչպէս աւել տեղ, այս դէպքին մէջ ալ կան: Զարտուղութիւն կազմողներն, մանաւանդ ընտանեկան շրջանի մէջ, նոքա են, որոնք թէեւ վերջնականապէս հաստատուած Տփղիսի մէջ, թայց դեռ գաւառացիի տիպ կը կրեն, դեռ չեն թողած բարեբախտաբար իրենց պարզութիւնն ու անկեղծութիւնը եւ Տփղիսի արտաքին ձեւակերպութեանց հետ դեռ կատարելագոյն չեն հաշտուած: Եւ Տփղիսի հայ high-life պայտի-սինքրու վրայ բարձրէն կը նայի, չնայելով՝ որ այս վերջինները բարցական անհամեմատ աւելի մեծ արժանաւորութիւններ ունին:

Կոյրը ամբարնոցն այսու ամենայնիւ կատարեալ հանգստութիւն է Տփղիսեցւոյ համար, երբ նա կ'ազատի քաղաքի աշխուհներէն, գործերու տենդային ընթացքէն, եւ մանաւանդ պակասած եւ խեղճած օրէն: Կոյրի օգը շնորհիւ իր լեռնային դիրքին, եւ զայն շրջապատող թէեւ ոչ ընդարձակ անտառներուն, շատ առողջ է, թեթեւ եւ հաճոյական: Ընտիր է նմանապէս քուրը. թէեւ կը կասեմք թէ Տփղիսեցիք երբ եւ իցէ ճաշակած լինին զայն իր պարզ եռութեան մէջ, այսինքն՝ այն վիճակի մէջ էր նաեւ ռուսական սամովարի մէջ չէ եռացած եւ թէյի համոյն ու հոտովը համեմատուած. եւ ոչ ալ — թէպէտ այս շատ հազուադէպ է — իր ներկայութեամբ չափաւորած՝ Բացբոսի ըմպելիքի օյժը:

Իմ այնտեղ եղած միջոցին Կոյրը էր հաստատուած նաեւ Ռուսաց այժմեան նշանաւոր երաժիշտ՝ Ռոբէլշէյնի: Բայց սա շատ դուրս չէր ելել եւ չէր խառնուեր հասարակութեան մէջ: Ռուբինշտէյն մեծ հռչակ կը վայելէ բովանդակ երաժշտական աշխարհին մէջ իր նշանաւոր հեղինակութիւններովը: Կա միւրովը այս ամառը պիտի անցընէ Կոյրի մէջ, ինչպէս կը խօսին:

Կոյրոցիք, այսինքն ընտանիքները, շարունակ ամառանոց չեն մնար, շուտ շուտ կու գան Տփղիս. մանաւանդ երբ կ'աւելի մէջ մի մեծ երեկոյցով կայ, բարձր դասակարգի տիկինները եւ օրիորդները զըզմաք կը համարին իրենց՝ եթէ հեռու մնան այդ երեկոյցներէն: Եւ հաճախ մերձաւորու-

թեան պատճառաւ է, որ Տփղիսի քնակներէն ամառանոց գնացողները մեծաւ մասամբ Կոյրը կ'ընտրեն:

Կ. ՏՈՒՐԵՆՈՒ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԹՂԹՂԻՆԻՆԻ ՊԵՆԻՆԻՆԻ ԵՒ ԿՈՐԵՆԻՆԻՆԻ, ԵՒ ՄԵՆԻՆԻՆԻՆԻ ՆԵՐՍԻՍԻ

(Երբեք — Երբեք — Երբեք)

“Նոր հակառակն շատ պայծառ եւ լաբորողի այն ներկայութիւնը՝ թէ այս թուովը զաւղոսի անվաւերական Գործքներէն քաղաւած ըլլան (Thes. epist. III, 237), Իրաւամբ ասոր ապացոյց կը տեսնէր այն պատմական դիտողութիւնը՝ որ կը գտնուի երկու նամակաց մէջտեղը: Այս կտորը նմանութիւն չունի ամենեւին աստուածաշնչի ձեւագրաց մէջ առաքելական թղթոց վերջը կցուած պատմական դիտողութեանց, եւ ոչ ալ այն Նախագրութեանց՝ որ նոյն թղթերուն սկիզբն դրուած կ'ըլլան: Կա եւ Եփեսոսի այս միջանկեալ կտորն այնպէս գտնուի, եւ բուն զգոյնի մեկնութեամբ ջանացել է ասոր պատմածը կանոնականաց պատմածներուն հետ միարանել: Իսկ Նախագրութիւնը այս կտորիս պէս չեն մուծուի երկու իրարու հետ կապուած մասանց մէջ, այլ սկիզբը կը դրուին, ինչպէս եւ Եփեսոսի անմիտական կանխաբանութիւնը: Իսկ այս կտորին Նիւթն անմիջապէս կը ցուցնէ՝ որ վէպի մը մասն է. վասն զի իբրեւ ծանօթ կ'ենթադրուի այնպիսի դէպք մ'որ ոչ այն թղթերէն եւ ոչ Կորնթականացիներէն դիտենք, եւ միայն ըստ պատեհ տեղոցն պատշաճ համառօտութեամբ կը յիշեցուի: Ըստ այսմ Պաւլոս բանտէն էր ի փոխապէս, եւ այն կնոջ մը պատճառաւ, որուն առջեւ բոլորովին տար է մեղի, ինչպէս իւր երկանը, երբ Կորնթացւոց թուովն առաւ եւ սկսաւ պատասխան տալ: Եփեսոսի այն բոլորովին անհաճոյ փորձը, որով կուգէ այս դէպքը նոյնացընել ի Գործք Առաքելոց (գլ. ԺԶ.)՝ սխալուած կարճ բանտարգելութեան հետ, չենք կրնար իբրեւ գիւտ համարիլ վէպին հեղինակին, որ հնարած էր այս ի Գործք Առաքելոց չաշուած դէպքը: Այս միջանկեալ կտորին եւ երկու թղթոց ներքին սերտ կապը կը ցուցնէ անհրաժեշտ թէ այն վէպն որուն մէջ հատկապէս է այս պատմական նկարագրաւ, իւր մէջն ունէր նաեւ այս երկու թղթերը. եւ մեծ հասանակաւորութիւն